IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 02 IYUL 2026

BƏDİİ MƏTNİN MÜSTƏQİL YOZUMU PRİZMASINDAN SƏMƏD VURĞUNUN "DAĞLAR" ŞEİRİNİN TƏDRİSİ METODİKASI

Günel Hümmətova (Pəniyeva) Saleh
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (Ph.D.), Baş müəllim
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Ədəbiyyat ın tədrisi texnologiyası kafedrası
E-mail: gunelpeniyeva@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-8916-3484
https://doi.org/10.5281/zenodo.21471005

Xülasə

Məqalədə ədəbiyyat təhsilində ənənəvi, passiv oxu modelindən fərqli olaraq, şagirdlərin müstəqil təfəkküründü və yaradıcı potensialını stimullaşdıran subyektiv interpretasiya (ədəbi yozum) metodikası araşdırılır. Tədqiqatın əsas məqsədi məktəblilərdə mütaliə mədəniyyətini inkişaf etdirmək, onları bədii mətnin sadəcə icraçısı deyil, həm də əsəri öz daxili süzgəcindən keçirərək canlandıran "ikinci müəllifə" çevirməkdir. Bu məqsədlə elmi-nəzəri prinsiplərə əsaslanan obyektiv təhlil prosesi ilə şagirdlərin subyektiv dünyagörüşünə söykənən sərbəst yozum fəaliyyəti vahid pedaqoji sistemdə uzlaşdırılmışdır.Metodik modelin praktiki tətbiqi Səməd Vurğunun ölməz "Dağlar" şeirinin tədrisi nümunəsində nümayiş etdirilmişdir. Dərs strategiyası üç fundamental mərhələ üzrə qurulmuşdur: oxuya hazırlıq kontekstində proqnozlaşdırılmış oxu cədvəllərinin tətbiqi, bədii detalların rolu vasitəsilə mətnaltı mənaların (subtekstin) şərh edilməsi və nəhayət, təhlillə yozumun sintezi mərhələsində müqayisəli analiz mexanizmlərinin işə salınması. Şeirdə keçən tarixi-real köç motivləri və təbiət təsvirləri şagirdlərin fərdi interpretasiyası sayəsində insanın daxili tənhalığı, yaradıcılıq axtarışları və saf duyğuların rəmzi kimi fəlsəfi qəlibdə yenidən mənalandırılmışdır.Tədqiqatın yekun qənaəti göstərir ki, bədii materialların hazır qəliblərlə öyrədilməsi şagird müstəqilliyini məhdudlaşdırır. Əksinə, nəzəri bazaya əsaslanan aktiv yozum priyomlarının, yaradıcı yazı və incəsənətin digər növləri ilə (rəngkarlıq, musiqi) inteqrasiyanın dərslərə daxil edilməsi şagirdlərin nitq mədəniyyətini zənginləşdirir, estetik zövqünü yetkinləşdirir və onlarda davamlı mütaliəyə qarşı real, daxili maraq oyadır.

Açar sözlər: Bədii təhlil, poetik mətn, interpretasiya, ədəbi yozum, dərs strategiyası.

Abstract

The article explores the methodology of subjective interpretation in literature education, which stimulates students' independent thinking and creative potential, contrasting with the traditional, passive reading model. The primary objective of the study is to develop a reading culture among schoolers, transforming them from passive consumers of a literary text into "second authors" who revitalize the work through their personal cognitive lenses. To achieve this, the process of objective analysis based on scientific-theoretical principles is harmonized within a unified pedagogical framework with autonomous interpretative activities rooted in students' subjective worldviews.The practical application of this methodical model is demonstrated through the teaching of Samad Vurgun's immortal poem "Mountains" (*Dağlar*). The lesson strategy is structured across three fundamental stages: the implementation of predictive reading charts during the pre-reading phase, the elucidation of subtextual meanings through artistic details, and the activation of comparative analysis mechanisms at the synthesis stage of analysis and interpretation. The historical-real migration motifs and nature descriptions embedded in the poem are re-conceptualized within a philosophical framework through students' individual interpretations, symbolizing human solitude, creative quests, and pure emotions.

The study concludes that teaching literary materials via prefabricated templates restricts student independence. Conversely, integrating active interpretation techniques grounded in theoretical frameworks, alongside creative writing and cross-artistic integration (painting, music), enriches students' speech culture, matures their aesthetic taste, and fosters a genuine, intrinsic interest in sustainable reading.

Keywords: Literary analysis, poetic text, interpretation, literary commentary, lesson strategy.

Giriş

Mövzunun Aktuallığı: Ədəbiyyat dərslərində əsas hədəflərdən biri şagirdi birtərəfli informasiya qəbul edən passiv dinləyici rolundan çıxarıb, mətni öz intellektual süzgəcindən keçirən aktiv tədqiqatçıya çevirməkdir. Klassik poeziya nümunələri tədris olunarkən şagirdlərin yalnız dərsliyin təhlil materialını və ya müəllifin fikirlərini təkrarlaması müstəqil təfəkkürün inkişafını ləngidir. Bu maneəni aşmaq üçün şagirdə əsəri fərdi şəkildə dərk etmək və onun subyektiv semantikasını (yozumunu) formalaşdırmaq imkanı verilməlidir. Şagird poetik mətndən çıxış edərək öz dünyagörüşünə uyğun şəxsi təfsir ortaya qoyduqda, bir növ əsəri öz təxəyyülündə yenidən canlandıran "ikinci müəllif" statusu qazanır.

1. MƏRHƏLƏ: OXUYA HAZIRLIQ VƏ PROQNOZLAŞDIRILMIŞ OXU

Şeirin qavranılmasına keçməzdən əvvəl sinifdə assosiativ düşüncəni oyatmaq məqsədilə şagirdlərin ilkin təəssürat səviyyəsi yoxlanılır. Müəllim şeirin başlığını ("Dağlar") elan edir və sual qəlibləri ilə müraciət edir:*"Dağlar" kəlməsi sizdə ilk olaraq hansı emosional ovqatı və coğrafi-mənəvi mənzərəni canlandırır?Sizcə, müəllif dağları təsvir edərkən hansı gizli motivlərə və rəmzlərə müraciət edə bilər?*Şagirdlərin ilkin fərziyyələrini sistemləşdirmək üçün proqnozlaşdırma fəaliyyəti təşkil olunur. Şeir hissə-hissə oxunduqca təhsilalanlar fərziyyələrin dinamikasını izləyirlər.

Oxucunun proqnozu (Sizcə, növbəti bənddə nə təsvir olunacaq?)	**Pedaqoji əsaslandırma (Nə üçün belə düşünürsünüz?)**	**Mətndən gətirilən nümunə və reallıq**
1. Şair dağların yalnız fiziki əzəmətini, onun coğrafi gözəlliyini və təbiət mənzərəsini vəsf edəcək.	Dağlar adətən ədəbiyyatda ucalıq, qarlı zirvələr və təbiət estetikası kimi qəbul olunur.	*Şair fərqli bir interpretasiya gətirir. Dağlar sadəcə təbiət hadisəsi deyil, insanın emosional sığınacağı kimi çıxış edir:* "Bir qonaq gəlmişəm bu xoş məkana," "Sinəmi gərmişəm sən gələn yana..."
2. Növbəti hissədə dağların insan həyatındakı sosial-məişət rolu (yaylaq həyatı, köç yolları) ön plana keçəcək.	Azərbaycan poeziyasında "Dağlar" mövzusu tez-tez elat mədəniyyəti və yaylaq köçü ilə əlaqələndirilir.	*Hadisələrin xətti şairin daxili aləminə, yaradıcılıq axtarışlarına yönəlir:* "Ulduzlar baş-başa verib bu gecə," "Bilmirəm yatıbmı, oyaqdı dağlar?"

Şeirin məzmunu mənimsənildikdən sonra şagirdlər bədii detalların müəllif ideyasındakı rolunu izah etmək üçün **"saf yozum"** prosesinə cəlb olunurlar. Müəllif təsvirindən kənara

çıxaraq, personaj kimi çıxış edən "Dağlar"ın emosional və psixoloji xüsusiyyətləri interpretasiya edilir.Şair yazır:

"Binələr köç eləyib, yurdu boş qalıb,
Yoxsa el-obadan uzaqdı dağlar?"

Sətiraltı mənada burada payızın gəlişi, yaylaq mövsümünün bitməsi və köçün geri qayıtması kimi tarixi-real fakt əks olunub.Şagird bu detalı öz mütaliə potensialı çərçivəsində daha dərindən mənalandırır: *"Yurdun boş qalması şairin daxili tənhalığının, cəmiyyətdən müvəqqəti uzaqlaşıb öz hissləri ilə baş-başa qalmaq istəyinin poetik proyeksiyasıdır. Dağların 'uzaq' olması fiziki məsafə deyil, insanın ruhən əlçatmazlıq və saflıq axtarışıdır".*Digər bir bənd üzərində **sözlə rəsmçəkmə** priyomu tətbiq edilir:

"Könlüm ilham alıb uca boyundan,"
"Gözüm doymur bulaqların suyundan..."

Şagirdlərdən sitatlar əsasında şairin vizual-mənəvi portretini və dağların peyzajını təxəyyüllərində canlandırmaq tələb olunur. Şairin "gözünün doymaması" sadəcə susuzluq kimi deyil, sənətkarın tükənməz gözəllik, təmizlik və yaradıcılıq mənbəyinə olan intəhasız ehtiyacı kimi yozulur.Dərsin son mərhələsində təhlil və yozum bacarıqları birləşdirilərək ümumiləşdirmə aparılır. Şagirdlərə **müqayisəli analiz** imkanı yaradılır: Səməd Vurğunun "Dağlar"ı ilə şifahi xalq ədəbiyyatındakı (məsələn, Aşıq Ələsgərin "Dağlar"ı) tipik dağ obrazlarının analogiyası tapılır.Şagirdlər bu qənaətə gəlirlər ki, Aşıq Ələsgərdə dağlar daha çox real coğrafiya, təbiət nemətləri və konkret sosial mühitlə (gözəllərin köçü, ovçunun maralı ilə) bağlıdırsa, Səməd Vurğunda dağlar fəlsəfi bir dialoq tərəfdaşıdır. Şair dağlara suallar verir, onunla dərdləşir:*"Harda qaldı o şivəli marallar?"*Buradakı "maral" obrazı şagirdlərin yozumunda sadəcə bir heyvan növü deyil, keçmiş gözəl günlərin, gəncliyin və bəlkə də itirilmiş saf duyğuların simvolu kimi mənalandırılır.Şagirdlərə bilik mənbələrinə tənqidi yanaşmaq və öz assosiativ düşüncələrini əks etdirmək üçün alternativ yazılı tapşırıqlar verilir:

1. **"**Mənim dağlarım" mövzusunda ədəbi-fəlsəfi esse yazmaq (Şeirdən doğan şəxsi təəssürat əsasında).

2. Şeirdəki *"Ulduzlar baş-başa verib bu gecə"* misrasının təxəyyüldə yaratdığı mənzərəni incəsənətin digər növünə – rəngkarlıq formatına keçirərək illüstrasiya (rəsm) hazırlamaq və ya uyğun musiqi fraqmenti seçib sinifdə nümayiş etdirmək.

II MƏRHƏLƏ: BƏDİİ DETALLARLA İŞ VƏ MƏTNALTI MƏNALARIN (SUBTEKSTİN) YOZUMU

Şagirdlərdə assosiativ təfəkkürü fəallaşdırmaq, sözün sətiraltı mənasını (subteksti) duymaq bacarığını inkişaf etdirmək və mətndəki statik bədii detalları dinamik obrazlı yozumlara çevirmək.

Müəllim sinfə şeirin növbəti bəndini təqdim edir və şagirdlərin diqqətini vizual təsəvvür yaradan bədii detallara yönəldir:

"Binələr köç eləyib, yurdu boş qalıb, Yoxsa el-obadan uzaqdı dağlar?"

1. Adətən dərsliklərdə bu misralar payızın gəlişi, elatın yaylaqdan arana köçməsi kimi real, etnoqrafik bir lövhə olaraq izah edilir. Şagird bu izahı mexaniki şəkildə mənimsəyir.

2. Müəllim şagirdlərə yönəldici suallarla müraciət edir: *"Sizcə, şair burada niyə sadəcə təbiət hadisəsini təsvir etmir? 'Yurdun boş qalması' və dağların 'el-obadan uzaqlığı' şairin daxili aləmi ilə necə səsləşir?"*

3. Bu sual ətrafında formalaşan subyektiv təfsirlər şagirdi fərqli müstəvilərə aparır. Bir qrup şagird "boş yurd" detalını tənhalıq rəmzi kimi mənalandırır: *"Yurdun boşalması təkcə fiziki köç deyil. Bu, sənətkarın cəmiyyətin hay-küyündən uzaqlaşıb, öz daxili dünyası, xatirələri və yaradıcılıq ağrıları ilə baş-başa qalmasının poetik proyeksiyasıdır".* Digər bir qrup şagird isə

dağların "uzaqlığını" bir status kimi yozur: *"Dağlar el-obadan uzaq olmaqla öz saflığını, toxunulmazlığını qoruyur. Şair insanları da mənəvi ucalığa, saflığa çağırır".*

Şeirdə dağlar fəlsəfi bir dialoq tərəfdaşıdır. Yazıçı təbiəti canlı bir varlıq kimi təqdim edir:

"Ulduzlar baş-başa verib bu gecə," "Bilmirəm yatıbmı, oyaqdı dağlar?"

1. Burada "ulduzların baş-başa verməsi" (metafor) və dağların "yatıb-oyaq olması" (şəxsləndirmə) detalları üzərində sözlə rəsmçəkmə priyomu tətbiq olunur.

2. Şagirdlərdən bu mənzərəni təxəyyüllərində vizuallaşdırmaq xahiş olunur. Onlar mətndəki gizli motivləri belə yozurlar: *"Ulduzların baş-başa verməsi kainatın sirlərini öz aralarında pıçıldamasıdır. Dağlar isə bu sirlərin yer üzündəki keşikçisidir. Şair 'yatıbmı, oyaqdı dağlar?' sualını verməklə, təbiətin zamansızlığını və əbədiliyini vurğulayır. İnsan ömrü keçicidir, lakin dağlar tarixin bütün dönəmlərində oyaq qalan canlı yaddaşdır".* Bu yozum şagirdi sadə bir təbiət təsvirindən çıxarıb fəlsəfi düşüncə müstəvisinə qaldırır.

3. Şairin dağlarla olan mənəvi bağlılığı bu misralarda pik nöqtəyə çatır:

"Könlüm ilham alıb uca boyundan," "Gözüm doymur bulaqların suyundan..."

1. Müəllim şagirdlərin diqqətini "uca boy" və "bulaq suyu" obrazlarına yönəldir. Şagirdlər bu detalları maddi deyil, mənəvi kateqoriya kimi interpretasiya edirlər.

2. Şagird şərhində qeyd olunur ki, "bulaq suyu" sənətkar üçün sadəcə fiziki susuzluğu yatırmaq vasitəsi deyil. Bu, xalqın tükənməz şifahi yaradıcılığından, doğma yurdun folklorundan, təmiz mənəviyyatından qidalanmaq rəmzidir. Şairin "gözünün doymaması" isə sənətdə mükəmməllik axtarışının heç vaxt bitməyəcəyini göstərir. "Uca boy" isə şairin öz xalqının tarixi keçmişinə, onun məğrurluğuna duyduğu qürur hissinin vizual qarşılığıdır.

Bu mərhələdə müəllim şagirdlərin mülahizələrini "doğru" və ya "səhv" kimi kəskin çərçivələrə salmamalıdır. Çünki interpretasiya – fərdin intellektual imkanları çərçivəsində əsəri bədii qavramasının son həddidir və subyektivdir. Əsas tələb ondan ibarətdir ki, şagird irəli sürdüyü yozumu mətnin daxili məntiqi və poetik elementləri ilə əsaslandıra bilsin.

II Mərhələnin təlim nəticələri:

1. Şagirdlər bədii mətndəki sözlərin ilkin (denotativ) mənası ilə yanaşı, onların daşıdığı mədəni-fəlsəfi (konotativ) mənaları ayırd edirlər.

2. Hazır dərslik şərhlərindən asılılıq azalır, təhsilalanların özünəməxsus yaradıcılıq və assosiativ düşüncə potensialı nümayiş etdirilir.

3. "Şair nə demək istəyirdi?" sualından "Bu misra məndə hansı mənəvi əks-sədanı doğurur?" yanaşmasına keçid təmin olunur.

NƏTİCƏ

Səməd Vurğunun "Dağlar" şeirinin bu cür çoxşaxəli metodik priyomlarla (proqnozlaşdırma, detallarla iş, subtekstin tapılması və müqayisə) öyrənilməsi göstərir ki, bədii mətni yalnız hazır şərhlərlə tədris etmək effektiv deyil. Şagirdlərin nəzəri bazaya söykənərək irəli sürdükləri sərbəst yozumlar onların nitq mədəniyyətini zənginləşdirir, estetik zövqünü yetkinləşdirir və ədəbiyyata qarşı real, daxili bir mütaliə marağı oyadır. Səməd Vurğunun "Dağlar" şeirinin tədrisi prosesində tətbiq olunan interpretasiya (ədəbi yozum) metodologiyasının geniş elmi-metodik nəticəsi aşağıdakı fundamental aspektlərlə xarakterizə olunur:

1. Təlim prosesində hazır şərhlərin və birtərəfli dərslik materiallarının şagirdə mexaniki ötürülməsi metodundan imtina edilməsi, təhsilalanların dərinləşmiş tədqiqatçı mövqeyini ön plana çıxarmışdır. Şeirin proqnozlaşdırılmış oxu strategiyası və subyektiv yozum priyomları ilə öyrənilməsi şagirdlərin idraki müstəqilliyini birə-beş artırmışdır. Şagird təqdim olunan poetik mətndəki "boş yurd", "əzəmət" və "bulaq" kimi detalları sadəcə vizual-coğrafi lövhələr kimi deyil, insanın mənəvi ucalığı, daxili tənhalığı və yaradıcılıq axtarışları kontekstində şərh edərək fundamental nəticələr çıxarmaq bacarığı nümayiş etdirmişdir.

2. Tədqiqatın gedişində aydın olmuşdur ki, ədəbi yozum fəaliyyəti bədii analizi inkar etmir, əksinə, onunla çiyin-çiyinə addımlayır. Şeirin nəzəri prinsiplərə əsaslanan obyektiv elmi təhlili (janr, dil, bədii təsvir vasitələri) ilə şagirdlərin subyektiv-fərdi qavrayışına əsaslanan interpretasiya prosesinin sintezi ən səmərəli nəticəni vermişdir. Bu uzlaşma sayəsində şagirdlər ədəbi-nəzəri anlayışlar bazasına söykənərək öz fərdi mülahizələrini məntiqli şəkildə arqumentləşdirməyi öyrənmiş, beləliklə, yozumların yanlış və ya dayaz struktura düşməsinin qarşısı alınmışdır.

3. Şeirdə canlandırılan antropomorfik (insanlaşdırılmış) təbiət elementləri ilə aparılan yaradıcı işlər şagirdlərin təxəyyül və fantaziya imkanlarını maksimum dərəcədə stimullaşdırmışdır. Şagird mətndə müəllifin birbaşa ifadə etmədiyi sətiraltı mənaları (subteksti) öz daxili dünyasından keçirərək yenidən formalaşdırmış və prosesdə fərqli səviyyələrdə olsa da, əsərin "ikinci müəllifi" statusunda çıxış etmişdir. Bu fəaliyyət təhsilalanların təkcə intellektual deyil, eyni zamanda mənəvi-estetik inkişafı üçün də möhkəm zəmin hazırlamışdır.

4. Dərsin yekun mərhələsində tətbiq edilən yaradıcı yazı işləri, esse yazılışı və poeziyanın incəsənətin digər sahələri (rəngkarlıq, musiqi) ilə inteqrasiyası şagirdlərin nitq mədəniyyətini zənginləşdirmişdir. Təhsilalanlarda bilik mənbələrinə tənqidi yanaşma və fərdi dünyagörüşünü sərbəst ifadə etmə vərdişləri bərqərar olmuşdur.

Bədii əsərin öyrənilməsinin bütün mərhələlərində (oxuya hazırlıqdan bədii təhlilə qədər) şagird yozumunun aktiv və sistemli şəkildə təşkili, ədəbiyyat təhsilində mexaniki yaddaşa əsaslanan köhnə paradiqmanı sındırır. Bu yanaşma gənc nəsildə bədii sözə qarşı real, daxili bir sevgi oyadır, onları düşünən oxucuya çevirir və məktəblilərdə davamlı mütaliə mədəniyyətinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi vəzifəsini uğurla gerçəkləşdirir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynoğlu, S. (2023). Ədəbiyyat dərslərində interpretasiya. *Azərbaycan məktəbi*, № 3 (704), səh. 9-24.
2. Hüseynoğlu, S. (2009). *Ədəbiyyat dərslərində yeni texnologiyalar: fəal/interaktiv təlim*. Bakı: Bakınəşr, 200 s.
3. Həsənov, B., Mustafayeva, A., Əliyev, S., Verdiyeva, N. (2020). *Ədəbiyyat: 9-cu sinif üçün dərslik*. Bakı: Bakınəşr, 208 s.
4. Marantsman, V. G. (1998). Interpretatsiya khudozhestvennogo proizvedeniya kak tekhnologiya obshcheniya c iskusstvom. *Literatura v shkole*, № 8, str. 91-98.
5. Yesin, A. B. (1985). Interpretatsiya literaturnogo proizvedeniye kak teoreticheskaya problema. *Problemy interpretatsii khudozhestvennykh proizvedeniy*. Moskva: Nauka, str. 164-177.
6. Gasparov, M. L. (2001). *O russkoy poyezii: analizy, interpretatsii, kharakteristiki*. Sankt-Peterburg: Azbuka, str. 206.
7. Jill, P. (1997). Theory and Textual interpretation: Children's Literature and Literary Criticism. *The Journal of the Midwest Modern Language Association*, Vol. 30, No. 2, Borders (Spring), pp. 81-96.
8. Parker, R. D. (2014). *How To Interpret Literature: Critical Theory for Literary and Cultural Studies*. Oxford University Press, 416 p.
9. Vurğun, S. (2005). *Seçilmiş əsərləri: V cilddə*, I Cild (Şeirlər və poemalar). Bakı: Şərq-Qərb, 328 s.
10. Ələsgər, A. (2004). *Əsərləri* (Toplayıb tərtib edəni: İslam Ələsgər). Bakı: Şərq-Qərb, 352 s.
11. Xəlilov, Z. (2012). *Ədəbiyyatın tədrisi metodikası*. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 430 s.
12. İsmayılov, R. (2018). *Məktəblilərdə oxu anlama bacarıqlarının inkişafı yolları*. Bakı: Altun Kitab, 184 s.
13. Eco, U. (1992). *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge University Press, 168 p.